

M. MAŽVYDO LOTYNIŠKIEJI RAŠTAI

M. ROCKA

Martynas Mažvydas ir jo raštai susilaukė nemaža tyrinėjimų. Bibliografai suregistravo daugiau kaip pusantro šimto didesnių ar mažesnių darbų, liečiančių pirmąją lietuvišką knygą ir jos autorių. Iš paskutinių žymesnių darbų reikia paminėti tuos, kurie buvo išspausdinti rinkinyje „Senoji lietuviška knyga“, skirtame paminėti pirmosios lietuviškos knygos 400 metų sukakčiai¹. Šiame leidinyje plačiai nušviečiamos pirmosios lietuviškos knygos pasirodymo aplinkybės, išryškinami jos istoriniai, literatūriniai, pedagoginiai, folkloriniai, teisiniai, poligrafiniai duomenys. Ta pačia proga puošniai išleistas ir Mažvydo katekizmas.

Šio straipsnio tikslas yra specialiau patyrinėti Mažvydo lotyniškuosius raštus ir visų pirma literatūriniu požiūriu. Akademikas V. Mykolaitis minimajame rinkinyje yra paskelbęs specialią ir išsamią studiją apie M. Mažvydo lietuviškųjų raštų literatūrinius elementus². Mažvydo lotyniškųjų raštų literatūrinis tyrinėjimas turėtų paryškinti jo, kaip literatūros veikėjo, paveikslą, ryškiau apibūdinti jo charakterį. Geras lotynų kalbos mokėjimas ir gilus lotynų literatūros, turinčios plačias tradicijas, išstudijavimas leido Mažvydui pasireikšti laisviau, negu būtų galėjęs padaryti, žengdamas vos pirmuosius žingsnius lietuvių literatūrinės kalbos ir literatūros kūrimo keliu.

Lotyniškieji Mažvydo raštai tarp kitų jo raštų užima palyginti gana svarbią vietą. Turinio atžvilgiu jie reikšmingi tuo, kad pateikia apie autorių ir jo meto istorinę aplinką tokių duomenų, kurių nėra kituose jo raštuose, kas leidžia mums giliau suprasti pirmosios lietuviškos knygos parengimo priežastis ir aplinkybes, geriau įvertinti patį autorių, jo visuomeninius bei kultūrinius siekius. Kaip literatūriniai dalykai Mažvydo lotyniškieji raštai apibūdina autoriaus pasirengimą literatūriniam darbui, jo išsimokslinimą, ryšius su kitais to meto lietuvių rašytojais bei kultūros veikėjais.

Mažvydo lotyniškieji raštai ir jų turinys

Šio straipsnio tyrimo objektą sudaro šie Mažvydo lotyniškieji raštai:

1. Eiliuotas kreipimasis į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę „AD MAGNUM DVCATVM LITVANIAE Fausta ducum magnorum altrix, Lituania clara...“, įdėtas prieš katekizmą. Šis eilėraštis aiškiai rodo,

¹ Žr. Senoji lietuviška knyga, Vilnius, 1947, p. 340.

² Žr. Vincas Mykolaitis-Putinas, Raštai, t. VIII, Vilnius, 1962, p. 147–200.

kad Mažvydas savo raštus lietuvių kalba skiria ne tik Prūsų Lietuvai, bet visų pirma Didžiajai Lietuvai, nes nori ją laimėti reformacijai bei protestantizmui.

2. Kreipimasis į Lietuvos pastorius „Pastoribus et ministris ecclesiarum in Lituania“, taip pat patalpintas prieš katekizmą.

Tiesa, minima, jog tos lotyniškosios katekizmo įžangos autorius esąs Karaliaučiaus universiteto rektorius, teologijos profesorius Fridrikas Stafilas (Staphylus). Taip tvirtina Jonas Melecijus savo laiške vyskupui Speratui, sakydamas, jog Stafilas parašė laišką, įdėtą prieš lietuviškąjį katekizmą. (Fridericus Staphylus vir eruditissimus in epistola sua ante catechismum Lithuanicum posita³). Tačiau, iš kitos pusės, matyti, jog toji katekizmo įžanga parašyta Mažvydo vardu, kaip tai rodo šie žodžiai: „... moneo hortorque...“, „Si, prius in hoc exiguo promptitudinem et benevolentiam erga me vestram intellexero“. Be to, ji savo turiniu ir stiliumi glaudžiai susijusi su visa knyga, ypač su originaliaja „Knygelės byla“. Įžangos autorius savinasi lietuvių kalbą („mūsų lietuvių kalba“), ką Stafilas, būdamas vokiečių, vargu ar būtų galėjęs daryti⁴. Taigi, nors ir nėra tiesioginių įrodymų, paneigiančių Melecijaus tvirtinimą, tą įžangą, kaip glaudžiai susijusią su visais raštais, vis dėlto galima panaudoti šio straipsnio tikslais.

Joje Mažvydas pirmiausia pasisako prieš „kai kuriuos“ žmones (t. y. katalikų kunigus), uždariusius bibliją į siauras katalikų bažnyčios ribas ir neleidžiančius jos skaityti liaudžiai. Todėl jis reikalauja, kad biblija būtų prieinama visiems. Čia, kaip ir vėliau laiškuose, minima, jog liaudis nemokanti poterių, nesirūpinanti tikėjimo reikalais, ir net dar esą „pagonių“. Todėl jis ragina, kad pastoriai būtų uolūs. Iš Mažvydo laiško pabaigos matyti, jog jis buvo užsibrėžęs didesnius planus, negu tik parengti ir išleisti katekizmą. Jis norėjo „mūsų lietuvių kalba“ („lingua Lituanica nostra“) duoti „ką nors daugiau ir geriau“ („copiosius aliquid et melius“).

3. 1548 metais Mažvydo rašytas Karaliaučiaus universiteto rektoriui laiškas, kurio išliko tik parašas Martinus Mosuid Protomartyr dictus⁵. Toji trumpa laiško ištrauka įdomi dėl Mažvydo pravardės Protomartyr, t. y. „pirmasis kankinys“. Pravardė reikštų, kad jis buvo persekiojamas Didžiojoje Lietuvoje, Vilniuje, kur mokytojavo A. Kulviečio įsteigtoje mokykloje ir iš kur, kaip ir kiti reformatai, turėjo pasitraukti į Prūsų Lietuvą⁶.

4. 1549 metais Mažvydo rašytas laiškas, kurio taip pat išliko vos pora trumpų ištraukų⁷. Tačiau ir šios ištraukos įdomios bei svarbios tuo, kad parodo, jog Mažvydas net ir po studijų Karaliaučiaus universitete dar visai nemokėjo vokiečių kalbos (Non calleo aliquantulum Germanice), nors Prūsijoje, kur jis gyveno ilgesnį laiką, ji gana pla-

³ Zr. K. Korsakas, Pirmoji lietuviška knyga.— Senoji lietuviška knyga, Vilnius, 1947, p. 23.

⁴ Veikiausiai čia buvo taip: Mažvydas parašė įžangą, o Stafilas, kaip rektorius, į kurio pareigas įėjo kontroliuoti spausdinamas ir platinamas knygas, ją peržiūrėjo ir aprobavo. Melecijus jam, kaip žymesniai žmogui, ir pripažino autorystę. Apie rektoriaus pareigas kontroliuoti knygas žr. Arnoldt, D. H., Historie der Königsbergischer Universität, T. 1, Königsberg, 1746, Beylagen, S. 66.

⁵ Pateikiama ištrauka iš Bertoleit, J., Die Reformation unter den preussischen Litauern, T. 1.—„Jahrbuch der Synodalkommission und des Vereins für ostpreussische Kirchengeschichte“, Königsberg, 1932, S. 25.

⁶ Jablonskis K., Duomenys M. Mažvydo biografijai.— „Literatūra ir kalba“, t. 1, Vilnius, 1956, p. 399–402.

⁷ Ištrauka pateikiama kn. Senieji lietuvių skaitymai, Kaunas, 1927, p. 2.

čiai buvo vartojama. Iš antros pusės, jis pažymi, jog jo gimtoji kalba („nativa“) esanti lietuvių kalba, ir jis gerai ją mokąs⁸.

5. Prieš 1551 metus Prūsijos kunigaikščiui Albrechtui rašytas laiškas yra išlikęs visas ir ištisai paskelbtas⁹. Iš jo matyti, kokie abejingi buvo Prūsijos lietuviai apskritai religijai ir tuo metu taip uoliai peršamam protestantizmui. Prislėgti baudžiavos, savo ūkio darbų ir nuvarginti skurdo, jie neturėjo nei noro, nei laiko lankyti bažnyčios ir klausyti pastorių pamokslų. Net švenčių dienomis jiems tekdavo dirbti žemės darbus, ruošti miškuose medžiagą ūkio padargams, kulti javus ir pan., o kai kurie ir šiaip sau nėjo į bažnyčią, nors ir nieko neveikė. Ne tik senieji, bet ir jaunieji, pasak Mažvydo, nemoką poterių, nieko nežina apie kai kurias bažnytinės ceremonijas ir dar surandą visokių pasiteisinimų. Suprantama, jog Mažvydas, kaip pastorius, tokį liaudies nenorą praktikuoti religiją laiko yda ir pataria pasaulietinei valdžiai imtis net prievartos.

Iš to paties Mažvydo laiško matome, kad Prūsijos lietuviai stengdavosi palaikyti santykius su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojais. Mažvydas tokį reiškinį aiškina religiniu-protestantišku požiūriu: jo parapijiečiai keliauja į katalikiškas Didžiosios Lietuvos žemes dėl to, kad nori ten atlikinėti religines apeigas katalikišku ir tuo pačiu pagonišku, anot jo, būdu. Bet jis nemini to, kad Prūsijos lietuviai-valstiečiai, vokiškųjų riterių ir dvarininkų engiami, visą laiką jautė savo tautinį ryšį su visa lietuvių tautybe ir kiekviena proga stengėsi palaikyti kontaktą su Lietuvos valstiečiais¹⁰. Mažvydas net siūlė kunigaikščiui Albrechtui uždrausti tokias keliones.

6. Tam pačiam kunigaikščiui Albrechtui adresuotas dar vienas Mažvydo laiškas, kurį jis parašė bent kiek vėliau, negu tik ką minėtąjį. Čia yra pasakojama apie Ragainės bažnytinį reikalą, minimi kai kurie savavaliautojai, išvardijami asmenys, vengę bažnytinių patarnavimų, ir rekomenduojama juos sudrausti pasaulietinės valdžios priemonėmis¹¹. Gaila, kad laiškas išspausdintas ne visas, praleista toji dalis, kur autorius kalba apie savo privačius reikalus. Mažvydo biografijai būtų labai svarbu turėti ir praleistąją laiško dalį.

7. 1559 metų Mažvydo laiškas kunigaikščiui Albrechtui, liečiantis privačius bei ūkio reikalus¹². Įdomu, kad laiško autorius priešingai, negu jo kolegos, neprašo kunigaikščio, kad šis padidintų jo asmeninę nuosavybę. Atvirkščiai, Mažvydas prašo atimti iš jo ūkio rūpesčius: vaikų jis neturįs, esąs ligotas, turtų susikrauti neketinąs. Be to, jam labiau rūpinčios studijos (studia), negu žemės ūkis. Pastarasis pasisakymas rodo, kad mokslą, literatūrą, apskritai rašto reikalus jis laikė garbingu dalyku ir savo gyvenimo tikslu. Tai jau ne viduramžių žmogaus, o humanisto požiūris.

8. Sekančiais, 1560 metais Mažvydo parašyta dar du laišakai kunigaikščiui Albrechtui. Juose autorius liečia protestantiškų sektų reikalus

⁸ Dauguma mokslininkų sutaria, kad Mažvydas yra kilęs ne iš Prūsų Lietuvos. P. Pakarklis straipsnyje „Mažvydo kilmės klausimu“ (Senoji lietuviška knyga, p. 115–123) linkęs manyti, kad Mažvydas greičiausiai yra Prūsijos lietuvis, tačiau pateiktieji argumentai nėra įtikinami.

⁹ Žr. „Tauta ir žodis“, t. 4, Kaunas, 1926, p. 427–431.

¹⁰ Plg. Lietuvos TSR istoriją, t. I, Vilnius, 1957, p. 243. Prūsijos lietuvių-valstiečių santykius su pavergėjais-vokiečiais gerai charakterizuoja ten paplitęs posakis: „Štai, vokiečiai jau taip išmanys, kaip lietuvninkai“.

¹¹ Žr. „Tauta ir žodis“, t. 4, p. 431–432.

¹² Žr. Bertoleit, J., Die Reformation..., t. 1.—„Jahrbuch der Synodalkommision...“, Königsberg, 1932, S. 35.

ir pareiškia, jog jis nepalaikąs A. Osijandro ir nuo jo vardą gavusios teologinės pakraipos — osijandrizmo.

A. Osijandras, Karaliaučiaus universiteto profesorius, Prūsijoje gyveno vos trejus metus (1549—1552), tačiau sukėlė daug triukšmo. Jį materialiai rėmė ir iš kitų profesorių tarpo išskyrė pats kunigaikštis Albrechtas. Pagal veikiančius universiteto nuostatus, jis, kaip žmogus be mokslinio laipsnio, negalėjo būti profesoriumi, bet jam buvo padaryta išimtis. Remiamas kunigaikščio, sudaręs su savo vienminčiais tam tikrą politinę grupuotę, ėmė vyrauti ne tik protestantų bažnyčioje, universitete, bet ir politiniame gyvenime. Kilo pavojus, kad Prūsijoje gali susidaryti nuo vokiškojo liuteronizmo atsiskyrusi protestantų bažnyčia. Apskritai teologiniais klausimais Osijandras buvo Liuterio šalininkas, tačiau jis tą liuteronizmą savotiškai aiškino. Už tai, kad jis išdrįso kritikuoti liuteronų „apaštalą“ Liuterį, jį nuo pat pirmosios paskaitos smarkiai puolė griežtojo vokiško sparno Liuterio pasekėjai. Osijandras mirė 1552 metais, o osijandrizmas išsilaikė ligi 1560 m., kai kunigaikštis Albrechtas pats jo atsisakė ir kitus vertė atsisakyti. Šis Mažvydo laiškas ir yra atsakymas į kunigaikščio nurodymą. Didžiausias osijandrizmo priešas bei konkurentas buvo tuo metu žinomas veikėjas Melanchtonas, kuris laikė save tikroju Liuterio pasekėju, o po šio mirties — tikroju liuteronų vadovu¹³.

Kovos, matyt, būta aštrios. Atrodo, kad Mažvydą skundė kaimynai — vokiečių tautybės kunigai¹⁴. Nors Mažvydas ir mažai domėjosi teologijos teorijos klausimais ir teologų ginčais, daugiau atsidėdamas rašto bei literatūros reikalams, tačiau dėl to, kad buvo lietuvis, vokiečiai galėjo jį įtarti separatizmu bažnytiniuose reikaluose ir tuo pačiu priesti jam osijandrizmą. Padėtį labai aštrino toji aplinkybė, kad Lenkijos ir Lietuvos katalikų kunigai ginčus tarp reformatų panaudodavo savo propagandai. Jie skelbė, jog reformacija esanti nesantaiskos šaltinis, kad protestantai patys nežiną, ko norį. Lietuvos evangelikai kreipdavosi į kunigaikštį Albrechtą, prašydami, kad būtų užbaigti ginčai ir pašalinta priežastis priekaištams¹⁵. Buvo stengiamasi, kad osijandrizmo ir visokio kitokio separatizmo neliktų nė pėdsako¹⁶.

Valdžia ir bažnytinė vyresnybė Mažvydą labiausiai vertino dėl jo kultūrinės bei literatūrinės veiklos. Tam tikslui jis buvo pakviestas į Prūsiją ir toje srityje buvo uolus ir nenuolaidus. Tai rodo ne tik Mažvydo pasisakymas dėl studijų 1559 m. laiške, bet ir epizodas su naujai skiriamu mokytoju Zete (Šethe). Mat, Mažvydo žinioje buvo mokykla prie jo parapijos bažnyčios, kur vaikai mokėsi rašto ir katekizmo. Jis turėjo rūpintis, kad ta mokykla būtų pakankamai aukšto lygio. Todėl, naudo-

¹³ Tschakert, P., Urkundenbuch..., Bd. 1, Leipzig, 1890, S. 299—306. Apie Osijandrą ir osijandrizmą žr. plačiau Bock, Fr. S., Grundriss von dem Leben Herzog Albrecht des Ältern..., Königsberg, 1745, S. 336—377.

¹⁴ Plg. Jablonskis, K., Mažvydo gyvenimas ir aplinka.— Senoji lietuviška knyga, Vilnius, 1947, p. 96.

¹⁵ Wotschke, Th., Geschichte der Reformation in Polen, Leipzig, 1911, S. 115—116.

¹⁶ A. Osijandras buvo žinomas ir kaip matematikas bei astronomas. Jis drauge su J. J. Retiku prisidėjo prie M. Koperniko veikalo „De revolutionibus orbium coelestium...“ (Norimbergae, 1543) išleidimo. Pirmasis Koperniko biografas P. Gasendis mini, jog Osijandras parašęs šio veikalo įžangą. Jis, bijodamas priekaištų, Koperniko mokymą, jog žemė sukasi apie saulę, prieš autoriaus norą pavadinęs tik hipoteze. Melanchtonas Koperniko mokymą laikė niekais, o jo paskelbimą — net žalingu dalyku. Ar buvo tuo atžvilgiu koks nors ryšys tarp Osijandro ir Mažvydo, nėra žinios. Plg. Prowe L., Ueber die Abhängigkeit des Copernicus von den Gedanken griechischer Philosophen und Astronomen.— „Neue Preussische Provinzialblätter“, Bd. 10, Königsberg, 1863, S. 82.

damasis savo, kaip globėjo, teise, Mažvydas griežtai pasisakė prieš tai, kad į jo mokyklą būtų skiriamas mokytoju mažamokslis žmogus Zetė, kuris, mat, nemokėjo lotynų kalbos. Iš tikrųjų, jei tasai naujasis mokytojas nemokėjo tuo metu kiekvienoje mokykloje mokomos lotynų kalbos, tai, vadinasi, jis nebuvo lankęs jokios mokyklos. Veikiausiai čia kalbama apie tai, kad Zetė nepakankamai gerai mokėjo lotynų kalbą, ir Mažvydas suabejojo, ar toks mokytojas sugebės vaikus pramokyti lotynų kalbos, todėl ir atsisakinėjo jį priimti į savo mokyklą.

Mažvydas turėjo ir moralinę teisę reikalauti labiau išsimokslinusio mokytojo, nes pats, kaip yra žinoma, buvo baigęs universitetą. Be to, Mažvydas, net ir nesimokęs Karaliaučiaus universitete, buvo laikomas mokyto žmogumi, kas atspindi oficialiuose dokumentuose¹⁷, kur sakoma, kad jis mokytojavo Abraomo Kulviečio Vilniaus mokykloje, mokėjo nemaža kalbų: be lotynų ir lietuvių kalbų, vartojo senąją baltarusių, lenkų ir vokiečių kalbas.

9. 1561 m. liepos 21 d. Mažvydo laiškas. Jame, tarp kitko, rašoma, jog kunigaikštis Albrechtas jį iš Lietuvos maloniai kvietęs į Prūsiją skelbti bei mokyti evangelijos tikėjimo. Tai irgi rodo, kad Mažvydas į Rytprūsius atkeliavo iš Didžiosios Lietuvos. Tačiau šio laiško, kaip ir 1560 m. laiškų, išlikusios tik ištraukos¹⁸.

10. Laiškas-kreipimasis į pastorius „Reverendis pastoribus et ministris acclesiarum Lituanicarum“ („Garbingiesiems Lietuvos bažnyčių ganytojams ir tarnams“), kuris yra išspausdintas prieš jo „Giesmes krikščioniškas“. Tai paskutinis mums žinomas lotyniškasis Mažvydo laiškas. Rekomenduodamas savo giesmes protestantų bažnyčioms, jis vėl, kaip ir kreipimesi, įdėtame prieš katekizmą, randa reikalą iškelti lietuvių kalbos reikšmę: „Štai, atiduodame į Jūsų (...) rankas **mūsų kalba (sermone nostro)** Lietuvos bažnyčių viešam naudojimuisi (...) giesmes“. (Pabraukta mano.—M. R.) Iš čia turime suprasti, kad Mažvydas savuosius raštus skiria tik lietuvių, o ne vokiečių pastoriams, išmokusiems kalbėti lietuviškai, nes jiems lietuvių kalba negalėjo būti „mūsų kalba“. Be to, kaip ir lotyniškojoje katekizmo įžangoje, taip ir eleginiame keturielyje ir „Knygelės byloje“, jis kreipiasi ne tik į Prūsų Lietuvos, bet ir į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pastorius. Baigdamas šį laišką, Mažvydas vėl grįžta prie lietuvių kalbos: giesmes parašęs tam, kad „...žodžio tarnyba išliktų ir **mūsų kalba** ir persiduotų būsimosioms kartoms...“ („... ut ministerium verbi nostro etiam sermone cencervetur et ad posterorū transmittatur“) (Pabraukta mano.—M. R.). Taigi, Mažvydas tuo būdu jau gana ryškiai pabrėžia lietuvių kalbos reikšmę.

Kartu šiame kreipimesi Mažvydas lyg švelnina savo pasisakymus kai kuriuose minėtuose laiškuose, kur jis ragino valdžią imtis prievartos prieš neinančius į bažnyčią ir niekinančius religines apeigas žmones. Čia jis jau kalba apie tai, kad maloniomis giesmėmis reikia „pripratinti paprastus žmonelius“ („assuefacere rudem plebeculam“) prie religinių apeigų, sukelti jų pagarbą viešosioms pamaldoms. Tuo būdu giesmes ir bažnytinį meną jis vertina estetiniu požiūriu ir laiko tai priemone papuošti kulto apeigoms ir jomis patraukti žmones.

¹⁷ „Martino Metzwidio Lythvano, VIII, Junii, Salutem et gratiam nostram. Honeste et erudite, sincere nobis dilecte“. Taip rašo Mažvydui kunigaikštis Albrechtas, žr. Mažvydas, Kaunas, 1922, p. IX.

¹⁸ Žr. Fortstreuter, K., Über die Herkunft preussisch-litauischen Reformation.—„Zeitschrift für slavische Philologie“, H. 7, 1930, S. 130.

Tiek yra žinoma Mažvydo lotyniškųjų raštų. Turima žinių, kad jų būta daugiau¹⁹, bet kol kas jie nesurasti. Todėl šiuo metu tenka pasitenkinti tuo, kas yra, ir reikia pasistengti iš jų paimti viską, ką jie gali duoti Mažvydo, jo aplinkos, literatūrinės veiklos charakteristikai.

Mažvydo lotyniškieji raštai rašyti dvidešimties metų laikotarpiu ir įvairiais atvejais. Todėl jų skaitytojui, atidžiau įsigilinus, ima ryškėti kai kurie jų prieštaravimai ir neaiškumai. Pavyzdžiui, kai kuriuose laiškuose Mažvydas pasirodo esąs labai uolus protestantizmo skleidėjas tarp Prūsijos lietuvių, kupinas, galima sakyti, fanatizmo. O iš kitų jo raštų matyti, kad jis nori atsidėti daugiausia savo studijoms bei literatūrinei veiklai ir kitų pažiūrų žmonėms yra pakantus. Taigi ir kyla klausimas, kuris iš tų Mažvydo bruožų yra jam būdingesnis.

Be to, Mažvydas pats pirmasis parengia ir leidžia lietuviškuosius raštus, stengiasi kelti lietuvių kalbą, o savo laiškus rašo lotynų kalba ir dar taip griežtai reikalauja iš kitų ją mokėti. Reikia nustatyti, kaip jis žiūri į šias abi kalbas ir kokią įtaką lotynų kalba darė jo lietuviškiems raštams.

Taip pat mums reikia atkreipti dėmesį ir į Mažvydo laiškų formą: į jo raštų literatūrinę kalbą bei stilių, kompozicijos klausimus, eilėdarą. Iš to galėsime spręsti, kokią vietą Mažvydas savo lotyniškaisiais raštais užima lietuvių lotyniškojoje literatūroje. Mažvydas yra kilęs iš Didžiosios Lietuvos, todėl į jį reikia žiūrėti kaip į to krašto kultūros bei literatūros veikėją.

Mažvydo lotyniškieji raštai ir epistolografija. Šis klausimas yra susijęs su humanizmo judėjimu. Mažvydo gyvenamuoju laikotarpiu humanistinės tendencijos savitais, nuo konkrečių ekonominio bei visuomeninio gyvenimo ypatumų priklausančiais bruožais reiškėsi ir Lietuvoje²⁰. Į literatūrą humanizmas įnešė naujų žanrų, iš kurių labai svarbus buvo laiškas. Būdama tikrai asmeninio pobūdžio literatūra, epistolografija geriausiai išreiškė žmogaus asmenybės išsilaisvinimą iš viduramžių nuasmeninimo. Todėl to meto kultūros veikėjams laiškas tapo meno forma, literatūrinio savarankiškumo ženklu ir kūrėjo elegancijos požymiu. Apie laiško svarbą reformacijos pradininkas ir Martyno Mažvydo ideologinis vadovas Martynas Liuteris sakė, jog laiškų „rašytojai valdo pasaulį“. O dar anksčiau italai, kurių tėvynėje kilo humanizmas, gero autoriaus laišką daugiau vertino, negu tūkstantį gerai apginkluotų priešų kareivių.

Taigi suprantama, kodėl laiškas pasidarė pirminiu pavyzdžiu visai humanizmo prozai, tai traktatų literatūrai, kurios tiek daug buvo parašyta ir išspausdinta. Jis tapo „vidine forma“ ir poezijai. Iš laiško vystėsi ir žurnalistika. Jam buvo keliamas uždavinys būti priemone, bendraujant žmonėms tarpusavyje ir kovojant prieš viduramžių idealą „vita solitaris“ („atsiskyrėlio gyvenimas“). Laiškas, pagal seną, dar iš antikos išplaukiančią tradiciją ir pagal Renesanso pradininko Frančesko Petrarkos pavyzdį, plačiai buvo vartojamas pavaldinių, bendraujant su savo valdovais. Valdovų artimieji laiškais stengėsi auklėti bei mokyti valdovą, patarti jam įvairiais valstybės valdymo klausimais, o val-

¹⁹ „Buvo jisai (t. y. Mažvydas.—M. R.) tikras lietuvis, vokiškai 1548 m. dar nė žodelio nemokėjo, kaip jis pats viename laiške, kurį su devyniais kitais Karaliaučiaus archyve radau, erčikiui tvirtina“.—Žr. „Tauta ir žodis“, t. 4, Kaunas, 1926, p. 426. Šiuo metu, kiek žinoma, jie yra Getingene.

²⁰ Plačiau apie humanizmą Lietuvoje žr. Lietuvių literatūros istorija, t. 1, Vilnius, 1957, p. 73—78.

dovai, savo ruožtu, laišką laikė priemone savo įtakai ir politinei galiai didinti. Dėl to laiškai, nors ir asmeniniai, liedsdavo ir bendrus politinius, ekonominius ir kultūrinius reikalus, atspindėdavo gyvenamąjį laikotarpį²¹.

Laiškų literatūra buvo plačiai žinoma ir Lietuvoje, ir Prūsijoje. Yra išlikę Mikalojaus Husoviano, Abraomo Kulviečio, Stanislovo Rapolionio laiškai. Savo darbą „Apie papročius“ Mykolas Lietuvis rašė irgi laiško forma. Apie laiško svarbą to meto kultūros bei politikos gyvenimui rodo ir tokių feodalinių politinių veikėjų, kaip Radvilų — Juodojo ir Rudojo, — dvarų, o taip pat kunigaikščio Albrechto dvaro gausi korespondencija įvairiais klausimais ir įvairiems žmonėms. Visi jie laišką laikė ne vien dalykiniu raštu, liečiančiu konkretų dalyką ar asmenį, bet žiūrėjo į jį daug plačiau. Jie laiškus skyrė ir visuomenei ir tikėjo, kad tie jų kūriniai bus skaitomi vėlesnių kartų. Todėl laiškam buvo stengiamasi suteikti literatūrinę formą, jie būdavo renkami ir saugomi²². Yra duomenų, rodančių, jog jau XVI a. pradžioje Lietuvos apsišvietusieji žmonės skaitė Cicerono laiškus ir turėjo epistolografijos vadovėlių.

Visos tos naujos kultūrinio gyvenimo aplinkybės, naujieji, humanistinio judėjimo reikalavimai, be to, asmeninio pobūdžio tikslai skatino ir Mažvydą domėtis epistolografijos žanru ir beveik visus savo lotyniškuosius raštus pateikti literatūrinio laiško forma.

Kaip ir būdinga epistolografijos žanrui, Mažvydo laiškai yra asmeniški, juose autorius kalba daugiausia apie save, keldamas visų pirma save. Ypač Mažvydas išryškėja laiškuose, rašytuose kunigaikščiui Albrechtui apie 1551 m. (žr. 5 ir 6 laiškus). Jis ten pabrėžia savo, kaip pastoriaus, uolumą ir reikalus taip vaizduoja, tartum nuo jo vieno priklausytų naujojo kulto paplitimas Prūsijoje ir lyg jis vienas būtų buvęs už tai atsakingas. Iš tikrųjų, jau pačioje laiško pradžioje Mažvydas rašo esąs labai išsigandęs pranašo žodžių, pasakytų prieš apsileidusius ganytojus, ir, iš antros pusės, teigia, jog jis uoliai atliekąs savo pareigas. Jis piktinasi savo parapijiečių religiniu aklumu ir užkietėjusiu netikėjimu, kad jie „įžūliai niekina katekizmo mokslą ir pačius sakramentus“, o „sekmadieniais (...) evangeliškuosius pamokslus ir kitas bažnytines ceremonijas tiek šeimyna, tiek ir patys šeimnininkai tiesiog nieku verčia“. Iš tolimesnio teksto matyti, kad Mažvydas uoliai klausinėjęs parapijiečius katekizmo, vertęs mokytis poterių tuos, kurie norėjo gauti bažnyčios patarnavimų. Toks uolus jis buvęs todėl, kad, kaip pats sako, norėjęs išvengti savo sąžinės priekaištų, o taip pat bijojęs, kad bažnytinė ir pasaulietinė valdžia jo nepasmerktų už apsileidimą, tą, anot jo, didžiausią ydą. Mažvydas rekomenduoja valdžiai priversti valstiečius švęsti bažnytines šventes, uždrausti jiems keliauti į atlaidus Lietuvoje, priversti juos naudotis sakramentais. Savo uolumui išreikšti autorius nevengia net tokio aukšto stiliaus: „Tai girdėdamas, iš gilios širdies apverčiau jų didžiulę nelaimę, raginau juos ir maldavau ir niekados nesiliauju juos privačiai ir viešai karščiausiai prašyti ir maldauti, kad jie pakeistų tą savo dvasios užsispyrimą...“ Kitame laiške Mažvydas sakosi esąs pasirengęs vykdyti visus bažnyčios potvarkius, nes jis gerai žinąs, jog privalo „labiau vertinti bažnyčios potvarkius, negu besispy-

²¹ Plg. Borinski, K., *Die Antike in Poetik und Kunsttheorie*, T. 1, Leipzig, 1914, S. 128—129.

²² Pavyzdžiui, Radvilui Juodajam skiriamas tuo metu labai išgarsėjęs laiškas „Epistola adversus Lippomanum (Laiškas prieš Lipomaną)“. — *Vergorius, Duae Epistolae...*, Regimonti, 1556. Atsakymai į šį laišką, labai skaitomą ir vertinamą reformatų, sudarė ištisą katalikų korespondenciją. (Lipomanas buvo popiežiaus pasiuntinys Lietuvos—Lenkijos valstybėje.)

riojančių asmenų neapykantą ir kartų užgauliojimą“. Taigi, vėl iškelia ir pabrėžia savo pastorišką uolumą.

Mažvydui už tai, kad perdėtai aukštino savo religinę veiklą, galima priskirti daug tamsaus fanatiko bruožų, kas nesiderino su jo, kaip kultūros darbuotojo, veikla. Iš tikrųjų, Mažvydas, kaip ir daugelis protestantų kunigų, turėjo tą ydą. Dėl tokio savo uolumo jis nukentėjo Vilniuje ir turėjo pasitraukti į Prūsiją²³. Tačiau negalima visko, ką jis tuose laiškuose teigia, laikyti vien tik jo paties nuomone, ypač tai, kad jis siūlo valdžiai griežtas priemones prieš religijai ir jos apeigoms abejingus valstiečius. Nors jis visa tai pateikia savo paties vardu, bet neturime pamiršti, kad Prūsijoje tuo metu buvo įvesta griežta bažnytinės prievartos sistema, kurios pagrindu nusistovėjo savitas reformacijos propagandos stilius, ir asmeniniams polinkiams tuose reikaluose buvo likę labai maža vietos, reikėjo tik vykdyti. Taip pat neturime išleisti iš akių ir to fakto, kad viskas, ką kalba ir siūlo Mažvydas, dar griežtesne forma buvo valdžios nustatyta ir vykdoma iki jo ir po jo.

Valdžios potvarkiai ir reformacijos propagandos stilius

Kunigaikštis Albrechtas beveik nuo to pat meto, kai Prūsija virto pasaulietine kunigaikštyste, labai uoliai ėmė pertvarkyti bažnytinis reikalus. Jau 1526 metais jis išleidžia „Ceremonijų ir kitos bažnytinės tvarkos artikulų“, kur pasisako prieš katalikų bažnyčią ir prieš pagonybės liekanas. 1540 m. valdžios potvarkiu atkakliems „dievo ir bažnyčios niekintojams“ grasinama net kūno bausmėmis ir ekskomunikacija, t. y. atskyrimu nuo krikščioniškosios bendruomenės. 1541 m. nuostatai nurodo, jog visokie netikėliai, kurie aukos vaškinius vainikus, žvakes ir vaškinės žmonių statulėles, bus rišami prie stulpų šventoriuose, taip pat baudžiami kūno bausmėmis ir net mirties bausme. Įvairias bausmes už bažnyčios nelankymą įveda ir 1543 m. įstatymas: čia numatomos piniginės baudos, rišimas prie stulpo, lengvos ir sunkios kūno bausmės. Tuo pačiu įstatymu sukuriamą ištisą sekimo sistemą, kad būtų žinoma, ar visi kaimo gyventojai eina į bažnyčią. Visokiausius seklius, perdėtinius, net ponus ir bajorus sekti buvo įpareigotas patsai klebonas ir kiti bažnyčios tarnai. Žinoma, ir bažnyčios atstovams grėsė bausmės, jei jie nebūtų ėję nustatytų pareigų. Klebonams buvo įsakyta tučtuojau pranešti kunigaikščiui bei jo pareigūnams apie tuos, kurie nelanko bažnyčios, kad jie susilauktų „rimtų kūno bausmių“ už savo „nusikaltimą“.

Apskritai kunigaikštis Albrechtas griežtai laikėsi principo „Cuius regio, eius religio“ ir nepaisė savo pavaldinių įsitikinimų. Kaip ir visas reformacinis judėjimas, reformacija Prūsų Lietuvoje jau buvo praradusi ankstesnį savo revoliucingumą visuomeninėje srityje ir tarnavo išnaudotojų klasių interesams ginti. Reformacijos skleidėjams (ir kunigaikščiui Albrechtui) rūpėjo išlaikyti paklusnią išnaudojamą liaudį, ir su priemonėmis jie jau nesiskaitė.

Tokie „didžiai maloningi“ įsakai pakartotinai buvo skelbiami ir po Mažvydo. Tuo metu Prūsijoje buvo išleisti ir pirmieji teisiniai tokio turinio spaudiniai lietuvių kalba. Vienas iš jų yra 1578 m. įsakas Tilžės apskrities bažnyčioms, antras — Ragainės apskrities bažnyčioms. Tuose laiškuose rašoma, kad, kaip pastebėjęs vizituodamas kunigaikštis, para-

²³ „Jeigu protestantų kunigams negalima buvo prikišti tokio didelio moralinio nupuolinio, kaip katalikų dvasiškijai, tai jie dažnai pasižymėjo kita yda — perdėtu naujatiškių fanatizmu...“ K. Korsakas, Pirmoji lietuviška knyga. — Senoji lietuviška knyga, Vilnius, 1947, p. 49.

pijiečiai Ragainėje ir kitose vietose nenorį eiti į bažnyčią, retai klausą „dievo žodžio“ ir ne tik tai retai priimą „šventus sakramentus“, „bet dabar ant ta atžagariai albo biaučiai bluznydami kalba“. Kunigaikštis graudena, „jog daug Kuršų ir Lietuvnių mūsų šia valsčiaus Ragainės ir Tilžės didį Deivių arba stabų garbinajimą dara arba laika, atlankydamai Gajus, afieravodami bernelius vaška...“ Jis draudžia parapijiečiams keliauti į kitas parapijas, laidoti ne kapinėse, tuoktis ne bažnyčiose ir panašiai, t. y. daryti beveik visai taip, kaip apie tai buvo rašęs prieš dvidešimt šešerius metus Mažvydas.

Įvairių ir itin griežtų priemonių lietuvių „religinei dvasiai kelti“ reikėjo net ir XVII amžiuje. 1624 metais buvo išleistas taip pat žiaurus valdžios įstatymas, grąsinęs kūno ir mirties bausmėmis už nusikaltimus reformacijai „pagoniškais“ poelgiais. Panašią tradiciją, naikinant lietuvių „didžiules ydas“ tikėjimo reikaluose, išlaiko ir 1638 m. „Generalinė bažnyčių vizitacija“²⁴.

Taigi, kai turime prieš akis visus Prūsijos valdžios įsakus, ligi smulkmenų numatančius, kaip reikia tvarkyti valstiečių tikiybinius reikalus ir kokių priemonių griebtis prieš bažnytinių nuostatų pažeidimą, jau visiškai neatrodo, kad Mažvydas savaisiais pasiūlymais būtų galėjęs parodyti kokią nors iniciatyvą ir originalumą. Jis, kaip ir visi kiti Prūsijos protestantų pastoriai, buvo griežčiausiai įpareigotas vykdyti visus valdžios nurodymus ir pranešinėti valdžiai, kokie pasiekti rezultatai. Minėtieji Mažvydo laišakai kunigaikščiui Albrechtui pirmiausia ir yra tų priesakų vykdymo ataskaita. Tokių nepaprastai griežtų parėdymų akivaizdoje jo siūlomos priemonės atrodo netgi švelnios, nes jis vengia jas konkretinti, tenkindamasis tik bendrais valdžios ir protestantų bažnyčios nuostatų posakiais.

Nuolat kartojami drakoniški valdžios ir bažnyčios potvarkiai rodo, kad masės jų nelabai paisė, ir jie nebuvo labai efektingi.

Apskritai krikščionybė — tiek anksčiau katalikybė, tiek dabar reformacija, — lietuvių liaudžiai buvo primetama iš viršaus. Ji nesuprato, kas yra krikštas, ir naujasis, krikščioniškas vardas jai buvo lygiai svetimas, kaip ir svetimų kunigų kalba. Todėl į liaudies sąmonę krikščionybė giliau ir neišsiskverbė. Pavergti, išnaudojami valstiečiai savo namuose ilgai išlaikė senąsias tradicijas, dažnai jas net gindavo, sukildami prieš naujo kulto skelbėjus. Svarbiausia to nepasitenkinimo priežastis buvo ta, kad, įvedus krikščionybę, jie dar daugiau buvo spaudžiami ir išnaudojami. Dėl to XVI amžiuje nuošalesnių vietovių valstiečiai iš tikrųjų kultivavo pagonybę.

Lietuvos katalikų bažnyčia ir feodalinė valdžia paprastai vengdavo apie tokius reiškinius kalbėti viešai, ypač užsienyje, kad dėl to nesusilauktų priekaištų. Savo propagandoje ji stengdavosi garsinti, jog lietuviai visi priėmę krikščionybę ir jokių pagonių nesą. Reformacija, būdama naujas ir katalikybei priešiškas ideologinis judėjimas, kaip įmanydama ėmė ieškoti ydų katalikų bažnyčioje, keldavo jos taikstymąsi su pagonybės liekanomis, netgi jai pačiai primesdavo pagonybę. Tai matome ir iš Mažvydo raštų, kur ne kartą katalikų religinės apeigos vadinamos pagoniškėmis, turint galvoje šventųjų garbinimą ir paveikslų bei statulų panaudojimą religiniam kultui. Tokia prasme Abelio Vilio

²⁴ Plg. Pakarklis, P., Mažoji Lietuva Mažvydo laikais. — Senoji lietuviška knyga, Vilnius, 1947, p. 85—88; Bezenberger, A., Eine neugefundene litauische Urkunde vom Jahre 1578. — „Altpreussische Monatsschrift“, T. 14, Königsberg, 1877, S. 459—475; Bertuleit, J., Die Reformation unter den preussischen Litauern, T. 2. — „Jahrbuch der Synodalkommission und des Vereins für ostpreussische Kirchengeschichte“, Königsberg, 1933 u. 1934, S. 31—37.

„Enchiridiono“ įžangoje pasisako ir kunigaikštis Albrechtas, keldamas savo kunigams svarbiausią uždavinį išnaikinti visokią stabmeldybę.

Taip žiaurių nuostatų pagrindu ir poleminiame įkarštyje reformatų raštuose, jų kalbose susiklostė tam tikras propagandinis stilius, pasižymįs fanatizmu, sutirštintomis spalvomis, aštriais išsireiškimais, kurie kai kada atitikdavo faktinę padėtį, o kai kada išreikšdavo tik reformacijos skleidėjų pageidavimus. Įsivyravo daugeliu atžvilgių dirbtinė pastorių pagraudenimų, barimų bei skundų gražbylostė, kartojama daugelį kartų ir daugelyje vietų, bet ne visada turinti konkretų pagrindą.

Reformacijos poleminė dvasia išryškino ir kai kuriuos katalikų bažnyčios reakcinės veiklos elementus. Atkreipusi dėmesį į stabmeldybės liekanas, reformacija iškėlė nemažą etnografinių ir istorinių duomenų. Bet kartu ji padarė ir didelę žalą, nes tuos duomenis atrinko ir vertino neteisingai. Tuo būdu protestantų propaganda iškraipė, dažnai net ir sužalojo tikrą tradiciją ir tapo viena iš svarbiausių kliūčių, tiriant lietuvių, prūsų, latvių, slavų mitologiją²⁵.

Prie tokių aštraus poleminio pobūdžio raštų priklauso ir Mažvydo laišakai kunigaikščiui Albrechtui. Panašiai apie valstiečius savo laiške atsiliepia ir Mažvydo kaimynas, Tilžės pastorius J. Reichas. Jis irgi kaltina parapijiečius, kad šie nesirūpiną bažnytiniais reikalais, dirbą sekmadieniais, 70–80 m. žmonės nemoką nė „Tėve mūsų“, iš tūkstančių vos dešimtasį savo gyvenime yra priėmęs komuniją. Net „aukščiau pastatytieji“ žmonės, kurie turį rodyti pavyzdį, neina į bažnyčią ir nesinaudoja jos paslaugomis. Reichas prieina net ligi to, kad apšaukia lietuvius pasileidėliais ir stabmeldžiais²⁶. Šitoks stilius būdingas ir J. Bretkūnui, ir net katalikų vyskupui Merkeliui Giedraičiui, kovojusiam su reformacija, bet išėjusiam jos mokyklą. Tokiems nusiskundimams pradžią ir pavyzdį davė patsai Liuteris. Vilniuje tokios poleminės, karinės literatūros pradininkai buvo irgi reformacijos skelbėjai, pavyzdžiui, Andrius Volanas. Paskui tą stilių pasisavino ir katalikų bažnyčia. Todėl į visokius religininkų raštus, norėdami žinoti tikrąją padėtį, turime žiūrėti labai kritiškai. Lygiai taip pat kritiškai reikia žiūrėti ir į Mažvydo „didelio uolumo pasireiškimus“ kai kuriuose jo laiškuose. Jie daugiau tinka apibūdinti bendrajai to meto Prūsijos tvarkai, kunigaikščio Albrechto vienvaldystės siekimui ir jo religinei politikai, negu Mažvydo asmeniui²⁷.

Albrechto monarchistinės tendencijos ir sauvalė nepatikdavo jo globos ieškojusiems Lietuvos protestantams. Todėl jau anksčiau Abraomas Kulvietis, išreikšdamas, visų pasitraukusių iš tėvynės nepasitenkinimą ir skausmingą savo krašto pasiilgimą, rašė: „Skaudu mums visiems, dievaži (...) kad, norėdami būti naudingi saviesiems, dabar tarnaujame svetimiesiems“²⁸. Tie svetimieji, kuriems su skausmu tarnavo

²⁵ Plg. Mannhardt, W., *Letto-preussische Götterlehre*, Riga, 1936, S. 176 ir kt.: Slaviūnas, Z., *Liaudies papročiai ir mitiniai įvaizdžiai Mažvydo raštuose*.— Senoji lietuviška knyga, Vilnius, 1947, p. 170: „Dėl to tad jau iš anksčiau susidarė tradicija, įpratinsi fiksuoti tik atitiktines kulto apraiškas. Tradicija yra veikusi ir Mažvydą...“

²⁶ Falkenhahn, V., *Der Übersetzer der litauischen Bibel Johannes Bretke*..., Königsberg—Berlin, 1941, S. 51.

²⁷ Kunigaikščio Albrechto religinė politika nebuvo pastovi. Neminint jau osijandrizmo, vienu metu jis ėmė linkti į kalvinizmą, kuris, kaip žinoma, įsigalėjo Lietuvoje. Pagal šią politiką turėjo kaupti savo „įsitikinimus“ ir jo kunigai. (Plg. „*Altpreussische Monatsschrift*“, Bd. 48, Königsberg, 1911, S. 153—154.) Kaip nepaisyta savo pavaldinių įsitikinimų, rodo dvaro pamokslininko J. Funko likimas. Pirmiausia jis buvo priverstas prisijungti prie Osijandro. Kai osijandrizmas buvo pasmerktas, jis turėjo viešai jo atsisakyti, ir, galų gale, buvo apkaltintas sąmokslu ir nužudytas.

²⁸ „Sed dolet nobis omnibus, ita me Deus amet, (...) quod cum optavimus nostris prodesse, nunc alienis prosumus“. Tschakert, P., *Urkundenbuch*..., T. 3, Leipzig, 1890, S. 57.

Kulvietis, o vėliau ir Mažvydas, visų pirma ir yra kunigaikštis Albrechtas su visa vokiškųjų feodalų aukštuomene.

Todėl reikia pripažinti, kad Mažvydui labiau būdingas tas stilius, kuriuo parašytos jo lotyniškosios įžangos prieš katekizmą ir giesmyną, t. y. raštai, kurie skirti Lietuvai, ir kuriais jis, A. Kulviečio žodžiais tariant, nori „būti naudingas saviesiems“. Iš tikrųjų, šių raštų stilius gerokai skiriasi nuo kunigaikščiui Albrechtui raštų laiškų. Įžangų stilius sutampa ir su kitų Mažvydo lietuviškųjų raštų stiliumi. Tuose raštuose, kaip pažymi akad. V. Mykolaitis, „reformacijos dvasia jaučiama visai aiškiai, tačiau nerandama juose nei fanatizmo, nei to prozelitiško uolumo, kuris paprastai esti taip būdingas naujų religinių sąjūdžių pionieriams“²⁹. Taip yra ir Mažvydo prakalbose: jis čia net neįvardija savo ideologinių priešininkų, tenkindamasis bendriausiu posakiu „kai kurie“ („quidam“) ir skirdamas daugiau dėmesio lietuvių kalbai, bendriesiems giesmių poveikio klausimams bei kitiems bendriesiems dalykams.

Tokio stiliaus skirtumo priežastis, žinoma, yra ta, kad Mažvydo laišškai kunigaikščiui Albrechtui yra, kaip matėme, tarnybiniai, skirti atsiskaityti, kaip vykdomi drakoniški valdžios potvarkiai, o jo įžangų tikslas — reformacijos propaganda Didžiojoje Lietuvoje, kur tie drakoniškieji potvarkiai negaliojo, o išgarsinti būtų galėję tik atbaidyti Lietuvos katalikus nuo naujos tikybos, juo labiau, kad liuteronizmo propagandai Didžiojoje Lietuvoje sekėsi blogai. Mat, liuteronizmas nesiderino su Lietuvos visuomenine ir valstybine santvarka ir jos raida. Liuterio mokymas propagavo valdovų, kunigaikščio valdžią, kėlė monarchiją, o Lietuvos didikams ir bajorams, siekusiems bajoriškos respublikos ir nemėgusiems vokiečių įtakos, visa tai netiko. Todėl jie greičiau kryo į tolimosios Sveicarijos kalvinizmą. Taigi, tokiu atveju santūrumas bei diplomatija buvo būtini, ir taip susidarė tasai skirtumas tarp „prūsiškojo“ ir „lietuviškojo“ propagandos stiliaus Mažvydo raštuose.

Iš tikrųjų, tuo metu Didžiojoje Lietuvoje katalikybės kova prieš reformaciją ir reformacijos kova prieš katalikybę savo pobūdžiu labai skyrėsi. Žygimantas Augustas tam tikrą laiką rėmė reformaciją, priešingai, negu jo tėvas, nuo kurio potvarkių naujos religijos šalininkai turėjo slėptis Prūsijoje. Skirtumą matome ir iš šių faktų: 1563 metais buvo išleista privilegija, suteikusi lygias teises visai krikščioniškajai šlėktai: katalikams, pravoslavams ir reformatams. Be to, katalikiškoje Lietuvoje kancleriais ir pakancleriais buvo reformatai: Mikalojus Radvilas, Eustafijus Valavičius ir kt. Tai, kad Lietuvoje vienu metu priešiskumas tarp katalikų ir kitatikių buvo nedidelis, rodo protestanto F. Jevlaševskio 1603/1604 m. dienynas. Čia pasakojama, kad 1565 metais Jevlaševskiui yra tekę sėdėti prie vieno stalo su atvykusio į Vilnių kardinolo palydovais, kuriuos pietų buvo pasikvietęs Vilniaus kanauninkas. Kardinolo palydovai, sužinoję, kad Jevlaševskis kitatikis, labai stebėjėsi, kad jis pakvies-tas pietų. Kai jis paaiškinęs, jog dėl religinių skirtumų jie nesipyksta su kanauninku ir esą net geri draugai, italai tai pagyrė ir peikė savuosius papročius. Jevlaševskis nurodo, kad vėliau net ir vieno tikėjimo žmonės labai kivirčydavęsi, o kitatikių atžvilgiu nelikę nei meilės, nei savitarpio pagalbos, nei tiesos. Jis čia turi galvoje tą fanatišką prokatalikišką propagandą, kurią, nesiskaitydami su priemonėmis, varė Vilniaus jėzuitai.

²⁹ Literatūriniai elementai Mažvydo ir jo amžininkų raštuose.— Senoji lietuviška knyga, Vilnius, 1947, p. 131.

Taigi, Mažvydo lotyniškosios įžangos ir visų knygių tonas buvo visiškai priderintas prie Didžiosios Lietuvos XVI a. vidurio politinio ir ideologinio gyvenimo sąlygų. Tuo metu čia dar nereikėjo tokio poleminių aštrumo, koks jau buvo Prūsiose ir vėliau Lietuvoje. Tuo atžvilgiu Mažvydas stengėsi atstovauti daugiau Didžiajai Lietuvai, negu Prūsų Lietuvai.

Mažvydo požiūris į lietuvių ir lotynų kalbas

Mažvydas rašė ir spausdino savo raštus ir lotynų, ir lietuvių kalbomis. Jis sąmoningai norėjo, kad abi kalbos būtų vartojamos drauge, ką pabrėžia pasisakymuose apie lietuvių kalbą ir santykiais su menkais lotynų kalbą mokančiu Zete. Toks lotynų kalbos ir nacionalinės kalbos derinimas yra būdingas ne tik Mažvydui, bet ir daugeliui kitų to meto kultūros veikėjų, ir ne tik Lietuvoje, bet ir kituose kraštuose. Apskritai, tai irgi yra vienas iš humanizmo bruožų.

Iš tikrųjų, pirmasis ir būtinas kiekvieno humanisto požymis buvo tas, kad jis buvo geras humanitaras, mokėjo daug kalbų, o ypač gerai — antikinės, graikų ir lotynų, kalbas. Viduramžiais taip pat būta žmonių, kurie mokėjo lotynų kalbą, tačiau daugiausia tai buvo dvasininkai, o pasaulietinės inteligentijos sluoksnis buvo visai menkas. Bet humanistai ir į pačią lotynų kalbą žiūrėjo kitaip. Jiems netiko viduramžiška, nuo klasikinių normų nutolusi lotynų kalba, kurią jie paniekinamai vadino „barbariška“, „virtuvine“, „vienuoliška“ kalba. Humanistams ryškiausiai geros lotynų kalbos pavyzdžiu buvo Ciceronas. Jis visą laiką pasiliko jiems nepasiekiamu pavyzdžiu ir prozoje, ir poezijoje, ir iškalboje, ir laiškuose, moksle ir publicistikoje. Petrarka, pirmasis žymiausias naujosios lotyniškosios poezijos atstovas, savo raštų stilių kūrė pagal Ciceroną. Tą tradiciją puoselėjo gausūs jo pasekėjai tiek Italijoje, tiek ir kituose kraštuose³⁰. Taip pat ir Lietuvos lotyniškosios literatūros atstovams atrodė, jog jų raštai turį skambėti ciceroniškai, nes kitokia kalba juos sumenkintų. Vargu ar kitaip į tai žiūrėjo ir Mažvydas.

Toje vietoje, kur kalbama, jog Mažvydas nemoka vokiečių kalbos, gali susidaryti įspūdis, kad jis kaip tik dėl to buvo priverstas vartoti lotynų kalbą raštuose, skirtuose kunigaikščiui Albrechtui. Bet tokiu atveju neaišku, kodėl Mažvydas net ir tada, kai jau pramoko vokiškai tiek, kad galėjo versti vokiškus tekstus į lietuvių kalbą (pvz., „Forma Chrikstima“ išversta iš vokiečių kalbos), vis dėlto rašė lotyniškai. Yra žinoma, jog buvo aplinkybių, skatinusių rašyti vokiškai, tarp jų ir ta, kad pats kunigaikštis Albrechtas (kaip ir tas Zetė) silpnai mokėjo lotynų kalbą ir to neslėpdavo³¹. Taigi, Mažvydas negalėjo jaustis esąs įpareigotas iš kunigaikščio ir jo valdininkų pusės rašyti lotyniškai. Vartoti lotynų kalbą ir ją ginti skatino nauja, humanistinė dvasia, kuri jau buvo palietusi daugelį to meto apsišvietusių žmonių, tarp jų ir Mažvydą. Ne ką kita rodo jo sulotyninta, net ir su graikiškais elementais pavardė: „Martinus Mosuidius, Martinus Albertides Mosuidius, Martinus Mosvid Protomartyr“. Tai ta pati humanistinės kultūros tendencija, kuri paskatino Stanislovą Rapolionį vadintis pavarde „Rapagelanus“, Abraomą Kulvietį — „Culvensis“ ir t. t. Be to, ir pats reformacijos pradininkas Liuteris taip pat buvo gerokai paliestas humanistinės kultūros. Todėl jis iš savo kunigų reika-

³⁰ Plg. Zielinski, Th., Cicero im Wandel der Jahrhunderte, Leipzig, 1912.

³¹ 1532 metais Upsalos arkivyskupui Jonui Magnui rašytame laiške jis sakosi: „nos non admodum latine docti sumus“, net tiek, kad jo laišku kaip reikiant nesupratus: „qua ratione factum est, ut non satis intelligeremus“. Tschaker, P., Urkundenbuch..., Bd. 1, Leipzig, 1890, S. 229.

lavo gerai mokėti literatūrinę lotynų kalbą ir taip pat, kaip ir jo mokiniai, Cicerono išsireiškime „sapiens et eloquens pietas“ („išmintingas ir iškaltus pamaldumas“) matė mokymosi tikslą ir antikos nuopelnus reformacijai.

Betgi tiems patiems antikos mylėtojams — humanistams būdinga ir tai, kad jie prisidėjo ir prie nacionalinių kalbų bei literatūrų ugdymo. Tai įvyko visų pirma dėl to, kad humanizmas siejosi su nacių formavimusi, kurį sukėlė bekylas kapitalizmas. Todėl antikinės ir nacionalinės tendencijos, nors ir būdamos skirtingos, yra tarpusavyje susijusios, eina per visą šio kultūrinio sąjūdžio istoriją ir papildo viena antrą. Tai labai ryškiai matyti iš to, kad literatūra nacionaline kalba anksčiausiai prasidėjo kaip tik tuose kraštuose, kur pirmiausia plito humanizmas ir kur stipriausia buvo antikos įtaka (Italija, Prancūzija ir kt.).

Nacionalinės kalbos ir literatūros iš antikinės literatūros ir kalbų palaipsniui paėmė tai, ką pastarosios buvo pasiekusios savo didžiausio suklestėjimo metu. Antikinė literatūra ir kalbos tapo mokykla jaunoms nacionalinėms literatūroms ir kalbų mokslams, spartino nacionalinių kalbų kūrimosi procesą. Ir vėliau ne kartą Europos kultūra kreipėsi į antikinę kultūrą, kad paimtų iš jos per ilgus amžius susikaupusių lobių savo poreikiams tenkinti.

Mažvydo metu dėl atitinkamų ekonominio ir visuomeninio gyvenimo sąlygų Lietuvoje toji antikinių ir lietuvių kalbų sąveika buvo ką tik prasidėjusi. Lietuvių kalba toli gražu dar negalėjo lygintis savo reikšme su lotynų kalba. Jei lotynų kalba buvo skiriama to meto apsišvietusiems, dažniausiai socialiniu atžvilgiu privilegijuotiems žmonėms, tai lietuvių kalba — tik tamsiai liaudžiai (ją net Mažvydas kai kur vadino „barbara gens“). Tuo metu manyta, kad liaudies kalba negali visais atžvilgiais pakeisti lotynų kalbos. Lietuvių kalba, kaip ir kitos liaudies kalbos, buvo laikoma žemesne kalba, neišvengiamai vartojama, kalbantis su liaudimi³². Rašantieji tokia prastuomenės kalba dažnai jausdavosi tartum nušizęminę. Todėl jie knygų įžangoje rasdavo reikalą pasiteisinti ar bent išdėstyti motyvus, kodėl taip daro. Kartais raštų liaudies kalba autoriai net slėpdavo savo pavardę arba pasinaudodavo pseudonimu ar kriptoniimu. Sunku pasakyti, ar tik dėl to Mažvydas paslėpė savo pavardę „Knygeles byloje“ ir nepasirašė katekizmo lotyniškiosios įžangos, bet to meto kultūrinė aplinka rodo, kad galėjo ir taip būti.

Literatūroje apie Mažvydą kai kur teigiama, kad lietuvių kalba rašto susilaukusi tik dėl reformacijos, ir tik jai turime būti dėkingi už pirmąją lietuvišką knygą³³. Siaura prasme tai yra teisinga, tačiau toks aiškinimas vis dėlto yra per siauras. Jis pirmosios lietuviškos knygos atsiradimo nesieja su analoginiu nacionalinės knygos pasirodymu kituose kraštuose, kur nacionalinės kalbos gavo raštą dar prieš reformaciją arba kur reformacijos visai nebuvo. Iš antros pusės, tokiu aiškinimu lietuvių kalbos ir rašto raida Prūsijoje atsiejama nuo lietuvių kalbos raidos Didžiojoje Lietuvoje. Čia dar gerokai prieš reformaciją kai kurie apsišvietusieji to meto žmonės dėjo pastangų plėsti lietuvių kalbos vartojimą. Kaip pavyzdį galime paimti pirmosios Lietuvoje parengtos knygos „Agenda“ (Gdanskas, 1499) autorių Martyną (miręs 1514 m.). Būdamas vilnietis, jis,

³² Beveik panašus tonas jaučiamas Mažvydo prakalbos prie katekizmo pabaigoje. Ryšium su tuo ir S. Rapolionis, panašiai kaip ir Mažvydas, ramiai ar dar net su pasitenkinimu sakosi nemokąs vokiečių kalbos, ir tai — vokiečių valdomame krašte: „...neque enim Germanice loqui possum...“ Plg. Tschakert, P., Urkundenbuch..., T. 3, Leipzig, 1890, S. 92.

³³ Plg. „Lietuvių raštų lopšys yra Mažoji (Prūsų) Lietuva (...) jų motina buvo reformacija“. Biržiška, M., Mūsų raštų istorija..., p. 4.

matyt, pirmuosius mokslus ėjo Vilniuje. Minima, kad net tris dešimtis metų Martynas gyvenęs bei studijavęs Italijoje, o grįžęs į tėvynę, greitai pasiekęs aukštą vietą, tapęs Žemaičių vyskupu. Jis buvęs mokytas, protingas ir darbštus žmogus. Kadangi Martynas ilgai gyveno Italijoje, kur tuo metu humanizmas jau buvo pasiekęs savo klestėjimo laikotarpį, todėl jis negalėjo išlikti nepalietas naujos kultūros dvasios. Ne be ryšio su visa tuo yra Martyno pastangos plėsti lietuvių kalbos vartojimą. Jau nuo pat krikščionybės įvedimo pradžios katalikų bažnyčia Lietuvoje skiepijo lenkų kalbą, nes kunigai paprastai būdavo lenkai ir lietuvių kalbos nemokėdavo. Martynas, norėdamas pakeisti tokią praktiką ir turėti savo žinioje lietuvių kalbą mokančių kunigų, išgavo iš didžiojo kunigaikščio privilegiją skirti kunigus į tas bažnyčias, kurių steigėjai buvo didieji Lietuvos kunigaikščiai. Kadangi Žemaičiuose nemaža bažnyčių buvo įsteigtos didžiojo kunigaikščio, matome, kad Martyno veikla nebuvo visiškai siaura. Artimiausią priežastį tokiai akcijai davė tai, kad į vieną jo parapiją klebonu buvo paskirtas lenkas iš Krokuvos, vardu Jonas, kuris nemokėjo lietuvių kalbos. Protestuodamas prieš tai, Martynas pradėjo rūpintis minėtąją privilegiją ir ją gavo. Žinoma, Martyno negalima laikyti plataus masto kovotoju už lietuvių kalbos teises. Jo pastangose plėsti lietuvių kalbos vartojimą didžiausią svarbą turėjo, kaip ir Mažvydui, siauri tikybiniai tikslai. Bet vis dėlto jau pats susidomėjimas lietuvių kalba ir noras plėsti jos vartojimo ribas rodo Martyno platesnį kultūrinį akiratį, glaudesnį ryšį su liaudimi, negu tų svetimtaučių dvasininkų, kurie lietuvius dar vis tebelaikė pagonimis, o jų kalbą — pagoniška. Šitokios Martyno, nors ir labai ribotos, pastangos derinasi su jo, kaip pirmojo spausdintos knygos parengėjo, pastangomis įvesti į kultūrinį Lietuvos gyvenimą spausdintą žodį.

Bet Martynas, kaip apsišvietęs to meto žmogus, nebuvo vienišas. Tuo bendru Lietuvos ekonominio ir kultūrinio pakilimo metu jau buvo susidaręs ir tam tikras inteligentijos sluoksnius. Be Krokuvos³⁴, jau ne vienas to meto žmogus pasiekia tolimus Italijos, Prancūzijos universitetus, užmezga ryšius su to meto žinomais humanistais. Didesnis apsišvietusių žmonių skaičius, platesni kultūriniai interesai ir poreikiai sudarė sąlygas formuotis ir literatūrinei lietuvių kalbai. Tuo ir galima paaiškinti tą faktą, kad Prūsijos kunigaikštis Albertas mokyty į lietuvių kalbą mokančių žmonių, tarp jų ir Mažvydo, ieškojo Didžiojoje Lietuvoje. Taip pat neatsitiktinis reiškinys ir tai, kad pirmieji lietuvių poetai, kaip Mažvydas, Kulvietis, Rapolionis, Zablockis, Jomantas ir kiti Mažvydo bendradarbiai, buvo kilę iš Didžiosios Lietuvos, ir ne tik iš vakarinės, bet ir rytinės Lietuvos. Todėl, atrodo, apskritai yra teisingas K. Jablonskio teigimas, kad „Mažvydo katekizmo atsiradimo priežastys yra dvi: lietuvių bendrinės kalbos susidarymas Didžiojoje Lietuvoje ir atsiradimas čionai inteligentijos, vartojusios tą kalbą raštui“³⁵.

Dėl to, nagrinėjant Mažvydo kalbos, o taip pat kitus jo raštų klausimus, reikėtų akcentuoti ne tiek prūsiškąją reformaciją ir Prūsų Lietuvos kultūrinį gyvenimą, kiek Didžiosios Lietuvos kultūrinį gyvenimą, nes au-

³⁴ Laikotarpiu nuo Žalgirio mūšio iki Vytauto mirties (1430) Krokuvos universitete mokėsi 27 studentai iš Lietuvos, iš kurių 7 baigė bakalauro laipsniu. Nuo 1442 m. iki 1492 m., t. y. valdant Kazimierui Jogailaičiui, Krokuvoje studijavo apie 120 jaunuolių iš Lietuvos. Iš ten grįžo daugiau kaip 40 bakalauro, 13 magistrų ir 2 daktarai. Nuo XV a. pabaigos nė kiek ne mažesnis studentų srautas nukrypsta į Vokietijos bei Italijos universitetus. Plg. Fijałek, J., Uchrześcjanienie Litwy przez Polskę.— Polska i Litwa w dziejowym stosunku, Kraków, 1914, str. 126 ir kt. Bet tie duomenys, matyt, nepilni. Ta tema reikėtų platesnių ir gilesnių tyrinėjimų.

³⁵ Žr. Mažvydo gyvenimas ir aplinka.— Senoji lietuviška knyga, Vilnius, 1947, p. 99—107.

torius iš čia yra kilęs, čia augęs ir mokęsis ir jai pagrindinius savo raštus skyręs³⁶.

Mažvydo lotyniškųjų raštų kalba. Bendras visų humanistų troškimas buvo atstatyti tikrąsias, klasikinės lotynų kalbos formas ir suteikti savo raštams tikros lotynų kalbos pobūdį — „lotynišką koloritą (colorem latinum)“. Siekdami tokio lotyniško kolorito, humanistai turėjo ilgai kovoti su viduramžiais gerokai pakeistu ir suprastintu lotynų kalbos stiliumi. Tuo būdu tomis kalbos formomis taip pat pasireiškė bendroji klasikinė bei ideologinė kova.

Ciceroniškoji lotynų kalba, kurią humanistai laikė aukščiausiu savo kalbos tikslu, sintaksės atžvilgiu yra gana laisva. Ji leidžia bet kurią sakinio dalį pastatyti sakinio pradžioje, kaip patinka tvarkyti kitas sakinio dalis. Šitaip laisvai derindamas žodžius, rašytojas ar kalbėtojas galėjo pasiekti tikslesnį poetinį bei oratorinį efektą, nes susidarydavo įvairios galimybės kaitalioti sakinio loginį kirtį bei intonaciją. Bet ir šioje sudėtingoje ir tuo pačiu paprastesnėje kalboje nusistovėjo tam tikra tvarka, nuo kurios paprastai nebuvo daug nutolstama, būtent, pirmiausia eina veiksnys, paskui antrininkės sakinio dalys su visais joms priklausančiais žodžiais, o sakinio gale — tarinys. Tuo būdu sakiny s gaudavo tam tikrą, kaip pasakytume, apvalią formą.

Mažvydo lotyniškiesiems raštams tokia tendencija irgi nesvetima, pavyzdžiui: „**Quidam** nimis arctis limitibus scripturae sacrae possessionem **includunt**, dum eam sola sacerdotum familia **terminant**, plebe interim exterminata...“ „Hac ratione non modo mentem iuventutis in Ecclesia stantis, sed etiam adultiorum animos **invitabis** motusque spirituales in cordibus eorum **excitabis**...“ „**Aliqui** vero prae luto aut frigore ad conationes venire recusant. **Reliqui** porro (...) domi otioso **delitescunt**“ ir t. t. (Pabraukta mano.— M. R.)

Su minėtu klasikinės lotynų kalbos reikalavimu siejasi ir kitas, kad tokiuose sakiniuose, kuriais norima išreikšti gyvą jausmą arba reikšmingą mintį, jausmingasis bei patetinis žodis statomas sakinio pradžioje, o reikšmingasis — sakinio gale. Tokių pavyzdžių randame ir Mažvydo lotyniškuosiuose raštuose. Norėdamas iškilmingai pabrėžti faktą, kad išleidžia ir perduoda į pastorių rankas giesmyną lietuvių kalba, jis sušunka: „**En tradimus** sermone nostro ad manus vestras, Reverendi viri, in publicum Ecclesiarum usum **Spirituales et easque quidem selectas cantilenas**...“ „**Sunt**, qui Percuno **vota faciant**...“ O kad pabrėžtų pastorių pareigas, Mažvydas į priekį iškelia „jums“: „**Vobisque** pro singulis magnam in extremo iudicio dicendi coronam restare... **vobis** populus fecit otium...“ (Pabraukta mano.— M. R.) Siekdamas tam tikro retorinio efekto, laiškų autorius dažniausiai vartoja ilgus ir sudėtingus sakinius: „Cum ingens comminatio, Illustrissime Princeps ac clementissime Domine, somnilentis negligentibusve pastoribus animarum apud Ezechielem prophetam expressa ostendatur hac sententia: Sanguinem autem eius de manu tua requiram, tum animum et mentem meam terrendo sic componit, ut munus meum diligenter obeam, quandoquidem in numero pastorum, vocante et favente primum Deo, patre caelesti, tandem tua Illustrissima Celsitudine constitutus sim“. Jame yra net trijų laipsnių priežasties, išeities, būdo šalutinių sakinių su įterptiniu sakiniu. Tačiau ir tų netrupų sakinių rašytojas nepalieka vienu, o juos sujungia. Geresnieji lotynų kalbos stilistai reikalaudavo laikytis taisyklės, kad nė vienas sakiny s nebūtų be ryšio su

³⁶ Galimas daiktas, kad Mažvydas katekizmą pradėjo ruošti, gyvendamas dar Didžiojoje Lietuvoje. Vaziuodamas į Prūsiją, jis jau galėjo turėti tam tikrą dalį. Plg. B i r ž i š k a, V., Senujų lietuviškų knygų istorija, d. I, 1953, p. 83.

kitu sakiniu. Tuo būdu sakiniai bei periodai pasidarydavo lyg vienos grandinės dalys. Siekiant išvengti monotonijos, sakiniai būdavo jungiami įvairiais jungtukais: et, autem, enim, vero ir kt. Taip daro ir Mažvydas: „Secundo, sunt quidem (...) qui abstinent ab usu (...) Addo **etiam** hoc, quod territabam eos (...) **Verum** illi neque privatas neque publicas monitiones suscipiunt (...) **Et** quod dictu est horrendum (...) Sunt **praeterea** (...) plurimae personae (...) quae (...) nedum catechismi doctrinam teneant (...) Dum **vero** interrogatur (...) ir t. t. (Pabraukta mano.— M. R.) Tokios ilgos sakinių jungtys Mažvydo lotyniškiesiems raštams suteikia pakilią intonaciją ir sustiprina jų retoriškumą. Prie to prisideda ir iškilmingieji kreipiniai „Illustrissime ac Clementissime Princeps, Reverendi pastores“, be to, tiesioginė kalba, kuri pateikiama viename laiške: „Alii iuventute excusant se inquisitas: „Iuvenis sum, non possum discere, verum cum virilem aetatem ducam, tum discam““. „Alii rusticis laboribus sese excusant dicentes: „Plus mihi diu noctuque curae est cum agricultura mea ac domesticis laboribus meis, quam cum oratione dominica articulisque fidei““.

Akademikas V. Mykolaitis, nagrinėdamas lietuviškuosius Mažvydo raštus ir visų pirma „Knygelės bylą“, iškelia tai, kad ji parašyta aukštu retoriniu stiliumi, kad autorius mėgsta jungtukus **ir, taip, jei, bet, kurs** ir pan.³⁷ Tokios tendencijos, kaip ką tik matėme, Mažvydas laikosi ir lotyniškuosiuose raštuose. Be to, V. Mykolaitis nustatė ir lietuviškųjų raštų retoriškumo pobūdį, būtent, Mažvydo retorika yra **emocinė**, bet ne **vaizdinga**. Tai reiškia, kad jis savo kalbai ieško ne tiek poetinių vaizdų, kiek vadinamųjų aukštųjų išsireiškimų: hiperbolių, superlatyvinųjų formų. Tai visiškai tinka apibūdinti ir lotyniškiesiems Mažvydo raštams. Jis dažnai vartoja tokius išsireiškimus: „ingens comminatio“, „gravissima comminatio“, „tum ipsi ne syllabam quidem unicum sciunt proferre“, „obstinata malitia“, „videtur deus se omnino velle exigere gravissimas poenas“, „ne condemner negligentiae vitii teterrimi“ ir t. t. Tą patį retoriškumą bei oratorinį primygtingumą išreiškia Mažvydo tiek lietuviškuosiuose, tiek lotyniškuosiuose raštuose vartojami sustiprinti dvinačiai posakiai: „somnia lentis negligentibusve pastoribus“, „in caecitatem et obdurationem ruunt“, „tam duram et intractabilem malitiam eorum“, „horrenda malitia superstitioque“, „festa eadem colunt et observant“, „ut abhorter et avocem“, „obsecrare et obtestari“ ir t. t.

Tasai noras hiperbolizuoti kalbos priemonėmis ir tuo būdu geriau įtikinti skaitytoją pastebimas visuose jo raštuose. Tai matome ir poetinėje lietuviškojoje „Knygelės bylos“ prakalboje, skatinančioje dieną ir naktį, kaip Horacijus, laikyti knygą prie savęs, nuolat mokytis ir šviestis.

Nėra abejonės, kad visas tas stilistines priemones į lietuvių kalbą Mažvydas perkėlė iš lotynų kalbos, kurią jis labai gerai mokėjo ir buvo įpratęs vartoti. Sunku pasakyti, ar atitinkamą Horacijaus „Poetikos“ vietą Mažvydas turėjo galvoje „Knygelės bylos“ prakalboje, sakydamas, jog reikia šviestis. Galėjo būti ir taip. Bet veikiausiai tokie humanistiniame pasaulyje nuolat vartojami posakiai jam į galvą atėjo savaime, ir čia atsitiko taip pat, kaip ir tuo atveju, kai jis, versdamas į lietuvių kalbą Sauromano (Sauromannus) „Parvus catechismus pro pueris in schola“, perkėlė diagramas ae, oe, kurie būdingi lotynų, bet ne lietuvių kalbai. Bet kai kur matyti ir sąmoningas noras lotyninti, būtent, tuo atveju, kai jis verčia iš vokiečių kalbos. Ten, kur Liuteris ar kiti vokiečių reformacijos rašytojai lotyniškuosius pavadinimus išverčia į vokiečių

³⁷ Zr. Senoji lietuviška knyga, p. 148, 156, 158.

kalbą, Mažvydas stengiasi pateikti ne vokiškąją, o tik lotyniškąją pavadinimą³⁸, tuo lyg pabrėždamas norą išaukštinti lotynų kalbą, nepavartoti vokiečių kalbos.

Iš viso to matome, kad Mažvydas lotynų kalbą labai vertino, ją gerai mokėjo ir, kaip ir visi humanistai, stengėsi suteikti savo raštų kalbai lotynišką „koloritą“, visų pirma atkurti ciceroniškąjį stilių. Kaip tik dėl to Mažvydo lotyniškieji raštai vertintini ne tik kaip dalykiniai, bet ir kaip literatūriniai reiškiniai, susiję su visa reformacijos propaganda ir epistolografija, kuri taip labai buvo įsivyravusi to meto literatūros gyvenime.

Tarp Mažvydo ir kitų autorių, pavyzdžiui Abraomo Kulviečio ir Stanislovo Rapolionio, laiškų rasime daug bendra. Juose, kaip ir Mažvydo lotyniškuosiuose raštuose, yra kai kurių senosios, religinės terminologijos liekanų, bet apskritai jų kalba yra klasikinio pobūdžio, rūpestingai apdorota ir rodanti autorių gerą humanistinį pasirengimą³⁹. Gal tik minėtuju retoriškumu Mažvydo kalba šiek tiek skiriasi nuo šių savo pirmtakų ir labiau priartėja prie Mykolo Lietuvosio traktato „De moribus...“ kalbos pobūdžio.

Baigiant šį skyrelį, dar reikia atkreipti dėmesį į Mažvydo laiškų kompoziciją, kuri irgi rodo autoriaus pastangas suteikti laiškam literatūrinę formą. Jo laiškas susideda iš trijų dalių. Pirmojoje dalyje aptariamas laiško tikslas, kaip išeities punktą pateikiant tam tikrą valdžios ar biblijos reikalavimą. Po šios dalies dedukciniu būdu pereinama prie dėstymo, kur pateikiami pradžioje iškeltam principui prieštaraujantieji ar jį paremiantieji faktai. Pagaliau trečiojoje dalyje duodami pasiūlymai bei daromos išvados. Tai nesudėtinga kompozicija, bet ji rodo, jog Mažvydo laiškai yra ne palaidos pastabos, o vienos minties sujungtas literatūros reiškiny.

Dėl Mažvydo lotyniškųjų raštų eilėdaros. Iš Mažvydo lotyniškųjų raštų eiliuotų tekstų teturime vos vieną ir tą labai trumpą. Tai žinomasis kreipimasis į Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę:

Fausta docum magnorum altrix, Lituania clara,
Haec mandata dei suscipe mente pia,
Ne te, cum dederis rationem ante tribunal
Augustum, magni iudicis ira premat⁴⁰.

Kaip matome, šis ketureilis parašytas vadinamuoju eleginiu dvieiliu (distichu)—hegzametro ir pentametro junginiu. Toks posmas buvo žinomas graikams. Iš lotynų poetų labiausiai jį ištobulino Ovidijus. Jį labai mėgo ir Renesanso poetai, netgi labiau, negu hegzametą. Mat, hegzametas, būdamas tikrasis epo metras, geriausiai tiko plataus vaizdo, ilgo sakinio ir didelio užmojo poezijai. Tačiau naujoji lotyniškoji literatūra nepajėgė sukurti epo, prilygstančio Homero ar Vergilijaus kūriniams, nes jau buvo kitos sąlygos. Humanizmas visų pirma kėlė individą ir drauge su tuo daugeliu atvejų nedidelių formų poeziją. Todėl jai daug geriau tinka eleginis dvieilis—posmas, pritaikytas siauros ir koncentruotos apimtys vaizdams reikšti. Jis geriausiai tinka glaustoms

³⁸ Plg. Mažvydas, Kaunas, 1922, p. XXII—XXIII.

³⁹ Jų laiškus išspausdino Tschakert, P., Urkundenbuch..., t. 3, Leipzig, 1890, S. 54—57, 91—92; tuos laiškus išvertė B. Kazlauskas, žr. Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija, Vilnius, 1957, p. 476—478; 481—482.

⁴⁰ Laimingoji tėvyne didžių valdovų, garsinga

Lietuva, dievo žodžius gryna priimki širdim,
Kad, kai duosi teisme aukštajam apyskaitą savo,
Nepripaustų tavęs pyktis teisėjo baisaus.

mintims, sentencijoms, patarlėms, kreipiniams, o taip pat koncentruotiems meilės, liūdesio bei skausmo jausmams perteikti. Šituo posmu rašė labai daug to meto poetų. Toli nesiekiant, galima paminėti M. Husovianą, P. Roizijų ir kitus Lietuvos lotyniškosios poezijos atstovus.

Matyti, kad taip šį eleginį dvieilį suprato ir Mažvydas. Tomis keturiomis eilutėmis jis norėjo glaustai išreikšti visos knygelės siekimą eiti į Didžiąją Lietuvą, kad patrauktų jos gyventojus į reformacijos pusę. Tokiu būdu, jis trumpai suformulavo savo idėją.

Įdomu, kad originalioji eiluotoji katekizmo prakalba „Brarei seseris imkiet mani ir skaitikiet“ savo eiliavimu, nors jau ir būdama skiemeninė ir todėl skirtinga, vis dėlto kai kuo panaši į tą eleginį dvieilį. Iš tikrųjų, ji, kaip ir minėtasis kreipimasis, yra parašyta poriniais, tik su mažomis išimtimis, dveiliiais. Dar daugiau: „Knygelės bylos“ sakinyse, kaip tai būdavo ir klasikiniame dvieilyje, dažniausiai apima dvi eilutes, skeliančias jį pusiau ir susietas jungtukais⁴¹. Net ir grafiškai jie aiškiai primena eleginį dvieilį.

Iš tų eilučių matyti, jog Mažvydas, panašiai, kaip ir kalbėdamas, galvojo lotynų eilėdaros sąvokomis. Tačiau sujungęs eilutę su skiemenine eilėdara, kuria parašyti ir verstiniai eiluotieji jo raštai, sukūrė savotišką eilutės junginį, kuris iš esmės nėra nei tikra klasikinė, nei tikra silabinė eilutė. Tai toks yra pirmasis mėginimas eiliuoti lietuvių kalba.

Giesmyno prakalboje Mažvydas kalba apie giesmių vaidmenį, pratinant žmones prie naujo, reformacijos kulto. Čia daugiausia keliama melodijos reikšmė. Tačiau, turint galvoje antikinę tradiciją, kur eilėdara buvo jungiama su muzika, reikia manyti, kad Mažvydas tokią pat reikšmę skiria ir eilėdarai. Taip, atrodo, Mažvydo eiliuotus raštus suprato ir B. Vilentas, sakydamas, jog jis norėjęs, kad naujasis mokymas „lyg medum patepant ir pasaldinant po lašelį, iš lengvo būtų pateikiamas“ („quasi melle inuncta et dulcorata sensim instillaretur et commendetur“). Šitie žodžiai primena garsiąsias Lukrecijaus eilutes apie eilėdaros reikšmę. Eilėdara poezijoje jam irgi reiškė „patepti saldžiuoju mūzu medumi“ („musaeo dulci contingere melle“).

Lotyniškieji Mažvydo raštai ir studijos

Mažvydo biografija dar nėra galutinai ištirta, ir dar nežinia, kur jis pirmiausia mokėsi. Tačiau tikra, kad jis beveik porą metų lankė Karaliaučiaus universitetą. Tas laikotarpis ir gali paaiškinti kai kuriuos literatūrinius jo raštų klausimus, nes ir tie studijų metai nėra be ryšio su jo literatūrine veikla.

Karaliaučiaus universitetas buvo įsteigtas su Lietuvos—Lenkijos valdžios žinia ir jos vėliau oficialiai patvirtintas. Todėl jo negalima laikyti Lietuvai svetima mokslo įstaiga⁴². Ir patys steigėjai taip nemanė, nes jie dažnai pažymi, kad jis skiriamas ne tik Prūsijos kunigaikštystei, bet ir kaimyniniams kraštams, o visų pirma Pabaltijui⁴³. Organizaciniu

⁴¹ Plg. V. Mykolasaitis, Senoji lietuviška knyga, p. 144, 148.

⁴² Zr. 1560 metais Vilniuje Zygimanto Augusto duotą dokumentą apie universiteto patvirtinimą. Arnoldt D. H., Historie der Königsbergischen Universität, T. 1. Königsberg, 1746, Beylagen, S. 33—38.

⁴³ Plg. Sabino laišką kardinolui Bembai dėl universiteto patvirtinimo: „Hoc consilio (...) Princeps Albertus (...) ad literarum studia huius Baltici sinus accolat invitare conatur: et homines ad docendum latinam linguam et Philosophiam atque ad juris interpretationem idoneos accersit...“ („Tuo tikslu (...) kunigaikštis Albertas mokslams studijuoti stengėsi kviesti šio Baltijos jūros pakraščio gyventojus, o lotynų kalbai ir filosofijai mokyti bei teisei aiškinti surado tam tinkamus žmones...“)

atžvilgiu ir programomis šis universitetas nedaug tesiskyrė nuo kitų to meto aukštųjų mokyklų, todėl gana tiksliai galima apibūdinti Mažvydo išsimokslinimo lygį ir pobūdį, nors, kaip žinome, dalį savo išsimokslinimo jis gavo kitur (Lietuvoje, o gal ir Krokuvoje).

Apie šio universiteto mokymo pobūdį žinių pateikia jo statutas, patvirtintas 1546 metais, t. y. prieš pat įstojant į jį Mažvydui. Aišku, kad to meto sąlygomis ir aukštajai mokyklai buvo primetami religiniai tikslai. Mokymosi programose iškelta teologija ir nustatyta, kad jos paskaitos būtų privalomos visiems. Bet būdinga, kad skirtingai nuo viduramžių, kur teologija užgoždavo visokį mokslą, čia jau daroma išlyga, susiaurinanti teologijos reikšmę ir daranti ją netgi priklausomą nuo kitų mokslų: „Nec vero posteritas habere doctores religionis potest, nisi literarum studia colantur et in scholis seminaria educuntur, ex quibus postea eligi doctores ecclesiarum queant“⁴⁴. Tuo norima pasakyti, kad teologai jau negali tenkintis tik savo teologija, bet turi studijuoti pasaulietinius mokslus. Kaip tik čia prisimename ir Mažvydo prisipažinimą, kad jis skiriasi daug laiko savo „studijoms“. Tai turi rodyti, jog jo susidomėjimo akiratis nesiribojo tik religiniais reikalais.

Toliau iš statuto matyti, kad labai didelis dėmesys skiriamas lotynų kalbai ir įsakmiai reikalaujama, kaip tai daro ir Mažvydas savo raštuose, kad besimokantieji gerai įsisavintų klasikinę kalbą: „Similiter dent operam, ut discipuli et latine loqui recte discant, et in scribendo se ad imitationem optimorum auctorum conferant“⁴⁵. Dar daugiau: tasai statutas, kaip apie tai plačiai buvo žinoma visame humanistiniame pasaulyje, ir kuo mes įsitikinome anksčiau, į lotynų kalbos stiliaus pasikeitimą žiūrėjo kaip į reiškinį, atspindintį platų visuomeninį bei ideologinį pasikeitimą, o ne vien gryną kalbinį faktą: „Haec enim res quantum momenti habeat, aestimari potest ex superioris saeculi scriptis, ubi cum recte loquendi et scribendi ratio negligenter, accidit, ut imprudenter etiam judicaverint de rebus humanis omnibus“⁴⁶.

Universiteto steigimo dokumentuose randame reikalavimą, kad net miestelių mokyklose vaikai šalia katekizmo būtų mokomi lotynų kalbos⁴⁷. Drauge prisimenama ir gimtoji kalba. Tačiau vėl matyti, kad dar toli gražu nebuvo išmušusi valanda, kad gimtoji kalba galėtų pakeisti lotynų kalbą. Gimtajai kalbai dėmesio buvo skiriama tik pedagogiame ir tik pačioje žemiausioje jo klasėje (infima), kur vaikai mokėjo tik gimtąją kalbą ir jos išvengti dar nebuvo įmanoma. Tokiu atveju nuostatai numatė, jog lotynų kalbos linksniavimą, asmenavimą, Katono dviejų, žymių poetų posakius, o taip pat Liuterio katekizmą reikia aiškinti mokinių gimtąja kalba (vernaculo sermone). Toks gimtosios (ir lietuvių) kalbos mokymas dar negalėjo parengti žmogaus, kuris galėtų parašyti jau gana sudėtingą katekizmą ir giesmes lietuvių kalba. Todėl Prūsijos valdžia buvo priversta ieškoti geriau mokančių lietuvių kalbą žmonių Didžiojoje Lietuvoje.

Karaliaučiaus universitetas geriausiai išmokydavo lotynų kalbos, nes jo vadovybė „Prūsijos ir kaimyninių tautų naudai“ („propter publi-

⁴⁴ „Aniai gali turėti gerų religijos mokytojų tik tuo atveju, jei bus išvystytos mokslų studijos ir mokyklose išaugs atžalynas, iš kurio vėliau galima būtų išrinkti bažnyčių mokytojus“.

⁴⁵ „Panašiu būdu tegu jie deda pastangų, kad ir mokiniai išmokyti taisyklingai lotyniškai kalbėti ir rašydami stengtųsi sekti geriausiais autoriais“.

⁴⁶ „Kiek tasai dalykas iš tikrųjų svarbus, galima spręsti iš ankstesnio amžiaus raštų, kai nebuvo kreipiamas dėmesys į taisyklingą kalbėjimą ir rašymą: tada įvyko tai, kad žmonės neprotingai galvojo ir apie visus žmonių reikalus“.

⁴⁷ „...quare et in oppidis scholas pueriles constitui curavimus, ubi linguae latinae et doctrinae christinae elementa tradi volumus“.

cam et Prussiae et vicinarum gentium utilitatem“) pasikvietė gerų tos srities specialistų. Drauge buvo dėstoma graikų ir hebrajų kalbos.

Šitie universiteto statuto reikalavimai patvirtina ir dar labiau išryškina tą faktą, kodėl Mažvydas taip labai domėjosi lotynų kalba ir kodėl jis taip griežtai reagavo į menkai tą kalbą mokančio mokytojo Zetės paskyrimą.

Atitikmenų tarp to, kas jau iškelta anksčiau, kalbant apie Mažvydą, ir to, kas nurodoma statute, randame ir daugiau, pavyzdžiui, dėl Mažvydo lotyniškųjų ir lietuviškųjų raštų retoriškumo. Kaip tik šiam dalykui daug dėmesio skyrė universiteto mokymo programos, pabrėždamos: „Primo tradatur Rhetorica, cui lectio historica sit coniuncta...“⁴⁸ Toliau išvardyta daug ir svarbių autorių, kuriais studentai, besirengdami iškalbos menui, turėjo naudotis bei vadovautis, būtent: Pilypas Melanchtonas, Ciceronas, Kvintilijanas, Erazmas Roterdamiėtis, Livijus, Cezaris, iš graikų — Demostenas. Kaip matome, tame skaičiuje yra geriausi antikos ir to meto iškalbos autoritetai. Universiteto auklėtiniai dar turėjo dalyvauti disputuose, kur mokydavosi oratorinio meno praktikos, ugdydavo sugebėjimus kalbėti, įrodinėti bei ginčytis. Pridėję dar tai, kad studentai, kaip nurodo programa, turėjo klausyti paskaitų ir nagrinėti Vergilijų, Ovidijų, Homerą, Hesiodą, Euripidą, Sofoklį, Teokritą, Plautą, Terencijų, aiškiai matome, jog Mažvydas buvo susipažinęs su pačiais žymiausiais antikinės literatūros atstovais. Todėl nieko nėra nuostabaus, jei Mažvydas į savo raštus perkelia kai kuriuos antikos poetinės kalbos elementus. Iš jų kai kuriuos jis panaudojo sąmoningai, o kai kurie ir savaime perėjo, ir sunkiau būtų suprasti, jei jis savo raštus būtų parašęs kitaip.

Kaip rodo mokymosi programa, universitete studentai žinių gaudavo ne tik iš humanitarinių mokslų, bet ir iš gamtos mokslų bei matematikos. Čia pagrindiniai autoriai buvo Aristotelis, Plinijus, to meto matematikas Jonas de sacro Busto. Nors tos žinios, savaime suprantama, buvo ribotos, o gamtos reiškinių interpretacija atsilikusi, vis dėlto rodo, kad universiteto auklėtinių problemų ir domėjimosi akiratis buvo žymiai platesnis, negu tik teologinė dogmatika. Jie, kaip ir Mažvydas, turėjo galimybę skirti didelę dalį savo laiko ir dėmesio literatūros ir gamtos mokslų studijoms. Tik gaila, kad aplinkybės, visų pirma Prūsijos valdančiųjų sluoksnių ir visos reformacijos traukimas iš pažangių, humanistinių pozicijų, vertė Mažvydą, kaip literatūros darbuotoją, siaurinti savo galimybes, ir todėl jis mums nepaliko platesnės visuomeninės reikšmės raštų.

Įteikta
1963 m. kovo mėn.

ЛАТИНСКИЕ ПИСЬМА МАЖВИДАСА

М. РОЧКА

Резюме

Цель статьи — литературное исследование латинских писем Мартинаса Мажвидаса, автора первой литовской книги. В этом отношении письма еще не исследованы, а исследование их нужно, т. к. они дают дополнительные данные о его биографии, а также для установления ли-

⁴⁸ „Visų pirma tebūna dėstoma retorika, o prie jos prijungti istorijos skaitymą...“
Knygų rūmai

тературных связей, объяснения некоторых особенностей литературного языка и стихосложения его сочинений на литовском языке. Статья состоит из следующих частей: 1. Перечень и содержание писем Мажвидаса; 2. Письма Мажвидаса и эпистолография; 3. Письма Мажвидаса и распоряжения властей, а также стиль пропаганды реформации; 4. Взгляды Мажвидаса на латинский и литовский языки; 5. Литературный язык писем Мажвидаса; 6. О стихосложении Мажвидаса; 7. Письма Мажвидаса и его студии.

Исследование латинских писем тоже доказывает, что Мажвидас происходит из Великого Княжества Литовского, ему он посвящает свои основные сочинения и отсюда переносит в Восточную Пруссию некоторые достижения в создании общенационального языка.

К немецкому порядку Восточной Пруссии Мажвидас приспосаблиется с трудом, он не владеет немецким языком, а сторонники немецкого лютеранства видели в нем религиозного сепаратиста. Его «усердие» в распространении реформации, которое можно прочесть в некоторых письмах герцогу Альбрехту, является по большей части отражением тех строгих мероприятий, которые применялись властями против «язычников» пруссов и литовцев и о выполнении которых он отчитывается. Такой стиль связан и с некоторой риторичностью и искусственностью стиля пропаганды реформации и не может служить непосредственной характеристикой автора.

Латинские письма Мажвидаса показывают, что их автор в литературном отношении хорошо подготовлен, прошел гуманистическую школу, хорошо владеет классическим латинским языком и некоторые его элементы переносит в литовский литературный язык.

Латинские письма Мажвидаса из-за характерных им риторических и поэтических элементов должны считаться литературными произведениями, даже те, которые адресованы как отчеты герцогу Альбрехту. Они принадлежат жанру эпистолографии, который так широко был распространен в литературной жизни того времени. Свои письма Мажвидас сильно индивидуализирует, а также придает им своеобразную, эмоциональную риторичность.
